

СВІТОГЛЯД І СВІТОГЛЯДНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

THE VIEWPOINT AND LIGHTNING CULTURE OF PERSONALITY IN THE PROBLEM FIELD OF PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL REFLEXION

Здійснено експлікацію теоретико-методологічних інтерпретацій проблем світогляду та світоглядної культури в контексті аналітичного огляду праць представників Київської філософської школи. Відстежено вплив світоглядно-антропологічних інтенцій академічних студій «пізнього радянського марксизму» 60–80-х років ХХ ст. на становлення гуманістичних підвалин сучасної педагогічної науки.

Розкрито феномен світоглядної культури як істотний компонент культури особистості, крізь призму переосмислення у філософсько-педагогічному дискурсі особливостей співвідношення понять «світогляд» – «культура» – «особистість» висвітлено специфіку його формування в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: світогляд, світовідношення, культура, людина, особистість, світоглядна культура, культура особистості, цінності.

Осуществлена экспликация теоретико-методологических интерпретаций проблем мировоззрения и мировоззренческой культуры в контексте аналитического обзора трудов представителей Киевской философской школы. Отслеживается влияние мировоззренческо-антропологических интенций академических студий «позднего советского марксизма» 60–80-х годов ХХ века на становление гуманистических основ современной педагогической науки. Раскрыт феномен мировоззренческой

культуры как существенный компонент культуры личности, сквозь призму переосмысления в философско-педагогическом дискурсе особенностей соотношения понятий «мировоззрение» – «культура» – «личность» рассматриваются особенности и специфика его формирования в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: мировоззрение, миротношения, культура, человек, личность, мировоззренческая культура, культура личности, ценности.

The explication of the theoretical and methodological interpretations of the problems of world outlook and ideological culture in the context of the analytical review of the works of representatives of the Kyiv Philosophical School is carried out. The influence of the worldview and anthropological intentions of the academic studies of the "late Soviet Marxism" of the 60's and 80's of the twentieth century was monitored on the formation of the humanistic foundations of the modern pedagogical science. The phenomenon of the ideological culture as an essential component of the culture of the personality is discovered and through the prism of rethinking the peculiarities of the relation between the concepts of "worldview" – "culture" – "personality" in philosophical and pedagogical discourse, the specifics of its formation in the educational process are highlighted.

Key words: worldview, world outlook, culture, person, personality, outlook culture, personality culture, values.

УДК 140.8:616-051

Залужна А.Є.,

докт. філос. наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного університету водного
господарства та природокористування
Ковтун О.М.,
аспірант кафедри суспільних дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах соціокультурної нестабільності, ціннісно-смислових зрушень і перехідних епох, коли особливого значення набувають питання цінностей, сенсів та ідеалів, виникає потреба переосмислення ролі людської особистості та її місця в суспільному бутті. Окреслені соціокультурні зрушення актуалізують проблему формування світоглядної культури, ядром якої є людина як особистість, індивід в усій повноті її відношення до світу, до інших людей і до самої себе.

У цьому контексті неабиякий дослідницький інтерес викликає світоглядно-антропологічна рефлексія «пізнього радянського марксизму» Київської філософської школи 60–80-х років ХХ ст. Представники цієї школи здійснили світоглядно-антропологічний переворот у вітчизняній гуманітарній думці, що в зрізі тематизації розуміння культури як реальності людського буття, світоглядних і духовно-моральнісних домінант життєдіяльності людини зумовлює їх філософсько-педагогічний аналіз.

Водночас в освітній сфері вагомими завданнями фахової підготовки студентів є як отримання професійних знань, так і становлення особистісної культури та світоглядних орієнтирів, адже саме якісно організований навчально-виховний процес повинен визначатися питаннями духовного й творчого розвитку студентської молоді, що уможливіть орієнтацією цілісної організації навчання на пріоритетні засади загальнолюдських цінностей. Отже, від сучасних фахівців вимагається системність мислення, інтелектуальність, професіоналізм і високий рівень світоглядної культури особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливі теоретичні орієнтири для осмислення досліджуваного феномена репрезентують наукові розвідки Є. Андроса, А. Азарухіна, В. Афанасьєва, Є. Бабосова, А. Бальсіса, Є. Бистрицького, В. Безрукової, М. Гончаренко, В. Горського, Л. Духова, В. Іванова, А. Залужної, А. Колодного, В. Кореняко, Н. Крамської, А. Никанорова, Є. Осичнюка, Л. Скворцова, Н. Соболева, О. Спіркіна, В. Табач-

ковського, В. Шинкарука, І. Фролова, О. Яценка й ін. Учені розглядають світоглядну культуру як складне багатофункціональне поняття, розкриваючи його сутнісний зміст, структуру, особливості формування. Педагогічний аспект проблеми світоглядної культури, практична реалізація методики та шляхів формування й розвитку світогляду в навчально-виховному процесі відстежуються в дослідженнях П. Блонського, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського й ін.

У проблемному полі сучасних наукових пошуків істотний внесок у становлення теорії й практики в питаннях світоглядного розвитку особистості, що значною мірою розширив межі розуміння цього феномена, здійснили такі вчені, як Л. Абросимов, В. Андрущенко, Р. Арцишевський, Н. Буринська, С. Гончаренко, Т. Горохівська, В. Гребеньков, В. Долженко, І. Зязун, В. Ільченко, Н. Мойсеюк, Н. Ольхова, В. Паламарчук, Г. Позизейко, В. Смикал, Г. Тарасенко, В. Шамсутдинова й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Висвітлення світоглядної культури особистості крізь призму особливостей співвідношення понять «світогляд» – «культура» – «особистість» у площині аналітичного огляду академічних студій представників Київської філософської школи не було достатнім у сучасній педагогічній науці. Зважаючи на відсутність цілісного філософсько-педагогічного теоретичного й методологічного розгляду окреслена проблематика закладає потенційні можливості її дослідження.

Мета статті. На основі аналізу праць представників Київської філософської школи розкрити світоглядну спрямованість і людиновимірність сучасної педагогічної науки. Відштовхуючись від світоглядно-антропологічних трансформацій філософської рефлексії, необхідно здійснити переосмислення вітчизняних педагогічних наукових розвідок у проблемному полі категорійної структури світогляду та буття людини як поліваріантного спектра відношення людини до світу.

Виклад основного матеріалу. Феномен світоглядної культури вміщує в себе весь спектр смислового наповнення визначень «світогляд» і «культура». Це принципово нове утворення, царину якого становить людина з притаманним для неї світоглядом і безпосередньо культурою. Відштовхуючись від академічних студій Є. Бистрицького, Р. Ленчовського, В. Малахова, Д. Попова, Г. Тульчинського, В. Шинкарука, можемо сформулювати поняття світогляду як способу самовизначення, саморозвитку й самосвідомості людини, згідно з яким здійснюються зв'язки й взаємовідносини індивіда з навколишнім світом. Так, для представника Київської світоглядно-антропологічної школи В. Малахова це є «культурна, духовна, моральна орієнтація людського суб'єкта, яка усвідомлюється як дієве визнання самоцінності» [7]. Тому

світогляд постає істотною смисловою та життєвою цінністю, духовним мірилом світу особистості, вираженням її поглядів.

Експлікація світоглядно-гуманістичної тематики в координатах цілеспрямованої предметної діяльності як фундаментального світовідношення посилює в дослідженнях вітчизняних шістдесятників культурно-антропологічні параметри перетворювальної активності. У філософському дискурсі відстежуються тенденції щодо розуміння культури у світоглядно-антропологічному фокусі співвідношення «людина – світ» і висвітлення її як «сфери функціонування категорії абсолютного» (С. Кримський), «людської відповідальності», «людського спілкування», «реалізації людських цінностей» (В. Малахов), «атрибута людської особистості» (Є. Бистрицький) тощо.

Безумовно, увесь цей понятійний арсенал скерований у площину «людина – світ», яка стає базовою платформою для наукових досліджень представників Київської філософської школи. Саме вона й давала змогу пов'язати між собою людину з дійсністю й зрозуміти трансформацію «об'єктивної реальності» у «світ людини», спонукаючи до пошуків евристичних потенцій світоглядної методології у сфері філософського знання та гуманітаристики в цілому.

Варто зауважити, що значні культурологічні методологічні зрушення на теренах українського філософування передусім пов'язані з гуманістичними пошуками представників Київської світоглядно-антропологічної школи «пізнього радянського марксизму» 60–80-х років ХХ ст., спадщина яких нині викликає значний дослідницький інтерес. Цей потужний інтелектуальний напрямок виникає на ґрунті Інституту філософії АН УРСР і філософських кафедр як Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, так і інших вищих навчальних закладів України, зумовлює світоглядно-антропологічний поворот тогочасної вітчизняної гуманітаристики. Він позначився на всій системі її соціокультурних уявлень, а особливий резонанс мали проблеми буття та людини [3].

У зв'язку з окресленими спробами гуманістично орієнтованого дискурсу вирватися за межі задогматизованої тогочасної дійсності відбувається формування нової системи координат, у якій традиційні поняття постають у своєму відкрито-евристичному образі. Ідеться передусім про поняття «світ», що у філософській рефлексії Київської філософської школи постає сферою людського буття, зумовлене культурно-історичними реаліями. Людина й світ взаємно пов'язані, вони взаємовизначають себе, адже людина – це невіддільна частина світу й суттєвий спосіб його розвитку, а для неї самої світ існує в статусі передумови її буття [12], тому людський світ набуває форми культури, а світ особистості – духовного життя.

Натомість світогляд стає смисловим центром, що визначає діяльнісну реалізацію людини у світі, відкриває джерела вдосконалення способів діяльності та надає їм творчого характеру. У такому ракурсі в межах діяльнісної парадигми особливого резонансу набуває значення суб'єктивних людських характеристик і творчих здібностей. Саме вони відсилають нас до вирішення проблеми цілепокладання та доцільності діяльності, яка апелює до практично-творчого формотворення світу та його суб'єктивних передумов. Спостерігається зосередженість на понятті досвіду як тісного зв'язку із власною життєдіяльністю та внутрішнім світом особистості (В. Іванов), осмислення людської сутності як постійного становлення та вдосконалення, обґрунтування ролі гуманістичних загальнолюдських цінностей і їх пріоритету в структурі діяльності (В. Шинкарук, О. Яценко). Актуалізується розроблення загальносвітоглядного аспекту творчості (М. Злотіна) як «діяльності, яка здійснюється без загального алгоритму й результатом якої є небувале» [4, с. 30]. Окреслені підходи щодо духовно-смислових можливостей діяльнісної концепції відкривали перспективи для актуалізації феноменів смислового виміру культури й особистості, багатовимірності світу та світовідношення, духовності та творчості, моральних і естетичних феноменів.

Якщо культура орієнтується на людину, функціонує в якості загальнолюдського феномена, що створений специфікою людського життя й відношення людини до світу, то він повинен бути усвідомлений лише у світоглядному сенсі, не як образ життя певних суспільств чи сукупність культурних артефактів, а як «світ людського», «актуальна межа збігу людини й світу, яка досягає природної гармонії їх взаємного буття» [5, с. 31], свобода, відкритість людського буття у світі. Отже, культура утворює «світ людського», що є тим простором ціннісно-орієнтаційних і смислоутворюючих засад людського існування, що зумовлюють можливість саморозвитку, самовизначення людини у світі в істинному вимірі свого буття. «Проблема людини й проблема культури – це одна проблема, а людське буття й буття культури – це одна реальність, у якій людське діяння стає культурною нормою, а культурна цінність, смисл, значення, взірці реалізуються в людській життєдіяльності» [9, с. 12], – справедливо зауважують В. Іванов і Є. Бистрицький.

Аналіз культури у світоглядному аспекті дозволяє осмислити культуру як універсальну реальність людського буття, що визначає весь спектр практично-духовного осягнення світу та можливого світовідношення. Експлікація культурної реальності відбувається крізь призму феномена особистості, світогляду, світовідношення, моральності тощо.

У площину філософсько-світоглядної рефлексії потрапляють цілі, мотиви й ідеали, легітимізується царина духовних почуттів (віра, надія, любов) і морально-етична проблема сенсу життя, осмислюються концептуальні засади спорідненості світоглядних і моральних ідей. Виведення теоретичної свідомості на рівень світоглядного способу мислення відкрило значні можливості для реалізації не стільки гносеологічних, скільки життєвих функцій, орієнтацію не на об'єктивний світ суцього, а на світовідношення. Зважаємо на те, що духовно-практична природа світогляду виражає життєво-практичну позицію суб'єкта, потребуючи особистісного самовизначення у світі смислової мережі явищ, надає йому неабияких можливостей «стати воістину буттєвим проявом особистості, духовним імпульсом її життєдіяльності» [5, с. 18]. Як бачимо, світоглядна проблематика неминуче спонукає до смисложиттєвих пошуків. У їхньому контексті сенс життя стає базовим мотиваційним імпульсом усвідомлення сутності особистості та її призначення, місця у світі, формування світоглядної культури та пошуку вищих надіндивідуальних смислів.

Передусім до уваги беремо суттєву специфіку взаємозв'язку світогляду як погляду людини на світ і світовідношення як реального відношення до нього. Але вже на практиці може виникнути значна дистанція між загальним поглядом і конкретним моральнісним відношенням. Це зумовлено тим, що деякі світоглядні принципи іноді так і залишаються на офіційно-демонстративному рівні, не торкаючись внутрішнього ядра суб'єктивності.

Безумовно, світогляд і світовідношення є суттєвими формами орієнтації людини у світі. Тому світогляд не зводиться лише до теоретичного знання, оскільки визначає цілі, ідеали, смисли людського існування, де беруть участь сутнісні сили людини та різні форми свідомості. На відміну від світогляду світовідношення має набагато тісніший зв'язок із суб'єктивним буттям особистості, усвідомленням її вільного й відповідального вибору, а тому набуває виразу моральнісного самовизначення. Як справедливо зауважує В. Малахов, «світовідношення, не підмінюючи реальну повноту моральнісного життя людини, суттєво орієнтоване саме на моральнісну форму виразу, неминуче актуалізує її в процесі свого розвитку, ніби породжує її із себе» [6, с. 19]. Тому воно розглядається не як компонент категорійної структури свідомості, а як практична основа світогляду та якісна реалізація світоглядних принципів у реальній життєдіяльності людини і її моральнісному самовизначенні.

Логічно, що вагомими вимогами гуманістичного виховання й розвитку особистості є необхідність використання всього духовного потенціалу культури, а феномен світоглядної культури постає кінцевим результатом формування цілісного

світогляду особистості. Автори монографії «Світоглядна культура особистостей» особливу увагу приділяють практичній ролі особистості – творця. Сутність формування світоглядної культури вони вбачають в інтелектуальному засвоєнні загальнолюдських знань, у розумінні й осмисленні їх для самосвідомості й самовизначення особистості, у виробленні програми поведінки в духовно-практичній діяльності особистості. Є. Бистрицький при цьому підкреслює, що завдання формування істинної світоглядної культури полягає в тому, щоб усебічно вивчити питання насущного моменту, глибше пізнати їх актуальні особливості, що неможливо без пізнання та свідомої зміни дійсності [8].

Водночас Н. Соболева в роботі «Світогляд і життєвий вибір особистості» виокремлює такі складові частини поняття світоглядної культури:

- образ мислення, який у поєднанні зі знаннями формує принципи синергії людини з навколишнім світом і його пізнанням;

- світоглядні цінності;

- світоглядна активність особистості [10, с. 27].

Формування цих складників відбувається нерівномірно, градація їх змінюється залежно від віку й стадії розвитку особистості. Світоглядна зрілість досягається шляхом подолання визначених окремих рубежів, фіксуючись на проміжних показниках, що відображають рівень розвитку окремих складових частин світоглядної культури. Метою та кінцевим результатом розвитку світогляду, на думку дослідниці, є сформованість високої світоглядної культури. «Світоглядна культура формується внаслідок розвитку світоглядної свідомості суб'єкта, що забезпечує здатність особистості приймати самостійні рішення й відповідати за них; здатність до теоретичного мислення, оволодіння науковими принципами, способами логічного аналізу інформації; здатність і прагнення особистості до самостійних пошуків істини, прояву навичок розв'язання та подолання суперечностей у своєму внутрішньому світі; світоглядний вибір і діяльність щодо втілення світоглядних ідей і принципів у практику життя» [10, с. 16–17].

Саме світоглядно-антропологічні інтенції представників Київської філософської школи зумовили дослідницький інтерес до питань світогляду та світоглядної культури у сфері сучасної педагогічної науки.

У проблемному колі наукових розвідок початку ХХІ ст. світоглядна культура постає феноменом досягнення особистості, її духовно-практичною основою, інтегральною, фундаментальною, цілісною, універсальною якістю особистості, адже формування світоглядної культури молоді від старшого шкільного до студентського віку визнане актуальною проблемою сьогодення. Проведені дослідження й усебічне вивчення феномена уточ-

нюють дефініцію світоглядної культури, визначають шляхи й умови її формування в особистості. У цьому аспекті О. Шаповал розкриває термін світоглядної культури як «особливим чином упорядковану організацію внутрішнього світу особистості, яка зумовлює способи її орієнтації в природному та соціальному оточенні» [11, с. 9].

Сучасна дослідниця розрізняє цілу низку функцій світоглядної культури:

- освітньо-пізнавальна – забезпечує формування у свідомості особистості молодого людини, майбутнього спеціаліста сучасної наукової картини світу, культури мислення;

- визначально-детермінувальна – зумовлює спрямованість світогляду суб'єкта, відповідність його інтересам особистості, її життєвому самовизначенню;

- регулятивно-корекційна – полягає в регулюванні ставлення людини до світу, сприяє формуванню цілісної та стійкої життєвої позиції особистості;

- діагностично-прогностична – забезпечує глибоке розуміння, усвідомлення суті і взаємозв'язку явищ дійсності та можливість передбачення тенденцій їхнього розвитку;

- виховна – сприяє розвитку гуманістичних поглядів особистості, залученню її до надбань світової культури, до збагачення духовних цінностей, формуванню життєвої й соціальної позицій, соціальної компетентності;

- розвивальна – свідчить, що світоглядна культура особистості є фактором її подальшого розвитку, стрижнем життя;

- соціально-адаптивна – орієнтує на гармонійне узгодження соціальних, групових і особистісних поглядів, інтересів, запитів, на гуманізацію стосунків між людьми [11, с. 9]. За переконанням дослідниці, формування світоглядної культури сприяє знаходженню особистістю об'єктивного сприйняття самої себе й навколишнього світу, здійснення в подальшому світоглядного вибору, орієнтованого на загальнолюдські й національні цінності. Світоглядна культура формується протягом усього людського життя, однак, як підкреслює дослідниця, особливо активно – на етапі особистісного становлення.

Академік АПН України В. Андрущенко вбачає у світоглядній культурі духовно-практичну основу особистості, джерело розуму, почуттів і волі, мислення, переживання та діяльності як активного ставлення людини до дійсності [1]. В енциклопедичному словнику педагога В. Безрукової значення терміна «світоглядна культура» роз'яснюється як «сукупність джерел і способів пізнання людиною світобудови, сутності самої людини та її відносин зі світом, а також тих учень, теорій, ідей, яких вона стала дотримуватись у результаті пізнання. Світоглядна культура у цьому вимірі включає в

себе релігію, моральність, філософські погляди, духовні потреби. Вона має в широкому сенсі історико-культурний характер і залежить не тільки від особливостей індивіда, а й від рівня розвитку культури, в якому він зростає, від національних особливостей, від історії роду тощо» [2, с. 455].

Разом із тим світоглядна культура як особистісна характеристика інтегративного характеру у своїй основі зосереджує цінності особистості, що формують особливості її світосприйняття, світорозуміння, світоглядної орієнтації, які й собі стають фундаментом для світоглядної позиції особистості відносно соціальних установок, норм і правил. Отже, саме цінності визначають характер і зміст світорозуміння в життєдіяльності людини й стверджують її особисті морально-етичні, естетичні, професіональні, соціокультурні світоглядні орієнтири.

Сформована на основі означених цінностей світоглядна позиція дзеркально відображає зміст поглядів і переконань, соціальних констант і моральних принципів поведінки у світоглядному напрямку ставлення особистості до суспільства, інших людей і до самої себе в процесі пізнавальної, комунікативної й професіональної діяльності в соціумі.

Висновки. Таким чином, світ, на думку представників Київської філософської школи, постає іманентною умовою самовизначення людини, що не зводиться до природного й об'єктного буття, адже виступає життєвим «світом людини», «світом культури». У такому вимірі суб'єктом культури стає людина як носій усього культурного світопорядку та духовного самовизначення у світі, а модус духовно-практичного відношення до світу передбачає розуміння духовного світу людини в контексті взаємозумовлених фаз життєдіяльності особистості, що виражають трансформацію суспільного змісту у внутрішнє надбання особистості.

За всього різноманіття тлумачення поняття світоглядної культури аналіз праць дослідників у сфері філософії та педагогіки дає можливість виділити три найбільш чіткі формулювання:

- окремий вид світогляду особистості, згідно з яким людина здійснює культурний спосіб життя;
- властивість внутрішнього світу особистості, яка служить інтелектуальною основою її діяльності та мислення;
- специфічний прояв духовності індивіда, невід'ємна складова частина духовної культури людини, в основі якої лежать цінності особистості.

Найбільш прийнятним із погляду педагогіки можна вважати останній підхід, оскільки він роз-

глядає світоглядну культуру як компонент загальної культури особистості й елемент духовності, закладений фундаторами Київської філософської школи. У цій якості світоглядна культура здійснює вплив на формування шкали цінностей особистості, виходячи з її світоглядних позицій, адже інформаційна насиченість світогляду особистості визначає її ціннісні орієнтири, які спрямовують культурну діяльність індивіда. У цьому контексті становлення світоглядної культури особистості закладає вагомі засади інтегрування людини у світ ціннісного відношення, цілісності загальнолюдського досвіду культури та справжнього спілкування як основ співбуття й співлюдяності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В., Дорогань С. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування. Вища школа України. 2002. № 3. С. 5–13.
2. Безрукова В. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург, 2000. 937 с.
3. Залужна А. Морально-естетичні засади життєвого світу людини. Рівне: НУВГП, 2012. 238 с.
4. Злотіна М. Проблема творчості у світлі діалектико-матеріалістичної теорії розвитку. Філософська думка. 1980. № 1. С. 26–30.
5. Иванов В. и др. Мировоззрение как форма сознания, самоопределения и культуры личности. Мировоззренческая культура личности: филос. проблемы формирования. К., 1986. С. 10–88.
6. Малахов В. Искусство и человеческое мироотношение. К.: Наук. думка, 1988. 214 с.
7. Малахов В. Нравственное мироотношение в искусстве: философско-эстетический анализ: автореф. дис. на соиск. доктора философских наук: 09.00.04 «Философская антропология и история культуры». КНУ им. Т.Г. Шевченка. Киев. 1992. 56 с.
8. Иванов В., Быстрицкий Е., Тарасенко Н., Козловский В. Мировоззренческая культура личности (философские проблемы формирования). Киев: Наукова думка, 1986. 295 с.
9. Иванов В. и др. Культура и развитие человека (очерк филос.-методол. проблем). К.: Наук. думка, 1989. 320 с.
10. Соболева Н. Мировоззрение и жизненный выбор личности. К.: Наукова думка, 1989. 124 с.
11. Шаповал О. Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Київ, 2000. 17 с.
12. Шинкарук В. Человек и мир человека. К.: Наук. думка, 1977. 344 с.
13. Соболева Н. Мировоззрение и жизненный выбор личности. К.: Наукова думка, 1989. 124 с.